

מאמר:

ארד, יצחק, "מבצע ריינהארד"; מחנות ההשמדה בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה"

בתוך:

יד-ושם טז (תשמה) 191-165

"לקט" הינו פרויקט של האיגוד העולמי למדעי היהדות. מטרת הפרויקט היא להציג מאמרים מרכזיים במדעי היהדות ברשת האינטרנט, לתועלת ציבור החוקרים. הפרויקט הינו ללא מטרת רווח וממומן על ידי מוסדות וגופים שונים. מאמר זה מתפרסם בשיתוף הוצאת הספרים "יד ושם".

למידע נוסף על הפרויקט, צרו קשר:

ל ק ט – האיגוד העולמי למדעי היהדות

www.lekkt.com

editor@lekkt.com

המאמר נמצא וניתן להורדה באתר. המאמר מופיע בפרויקט בהסכמת וברשות הוצאות לאור בתנאים הבאים:

- ◆ לא יעשה כל שימוש מסחרי במאמר ללא אישור מפורש ובכתב מההוצאה.
- ◆ המאמר הוא לשימוש מחקרי ולימודי אישי בלבד.
- ◆ אין להציג מאמר זה בשום צורה ברשת האינטרנט ללא אישור מפורש ובכתב מההוצאה.

"LEKKET" is a project of the World Union of Jewish Studies. The goal of the project is to present basic and important articles for Jewish studies on the web, for the benefit of researchers as well as the general public. The project is non profit; financed by different institutions.

This article is presented in cooperation with "Yad Vashem" publications.

For more information please contact us at:

L E K K E T – World Union of Jewish Studies

www.lekkt.com

editor@lekkt.com

The article is to be found and can be downloaded from the website. Presentation of this article in the project is approved by the publishers under the following conditions:

- ◆ The article can not be used for commercial purposes without the written permission of the publishers.
- ◆ The article is to be used for the purposes of research and personal studies only.
- ◆ The article can not be presented on the web in any form without the written permission of the publishers.

יצחק ארד

"מבצע ריינהארד": מחנות ההשמדה בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה

זמן קצר לאחר שפתחו האיינזאצגרופן במסע ההשמדה שלהם בשטחים הכבושים שבברית-המועצות אמר בוועידת ואנְזֶה (Wannsee) מזכיר המדינה של הגנרל-גוברנמאן, ד"ר ביהלר (Bühler), ממלא מקומו של המושל הכללי האנס פראנק,

...בגנרל-גוברנמאן יברכו על כך אם בפתרון הסופי של בעיה זו יתחילו בגנרל-גוברנמאן, ראשית כיוון שכאן בעיות ההובלה לא ממלאות תפקיד ראשון במעלה, וטעמים שבגיוס עבודה לא יעכבו את ביצוע המיבצע הזה. יש להרחיק את היהודים במהירות האפשרית משטח הגנרל-גוברנמאן, כי דווקא כאן מהווה היהודי סכנה ניכרת בתור נושא המגיפות, ומצד שני גורם לאנדרלמוסיה מתמדת במיבנה הכלכלי של הארץ בשל המסחר הבלתי פוסק בשוק השחור. רובם מבין 2½ מיליון היהודים הבאים בחשבון, אינם כשרים לעבודה.

מזכיר המדינה ד"ר ביהלר המשיך וקבע, [שביצוע] הפתרון בשאלה היהודית בגנרל-גוברנמאן מרוכז בידי ראש משטרת הכיטחון והס"ד שעבודתו נתמכת על ידי שלטונות הגנרל-גוברנמאן. יש לו רק בקשה אחת והיא, ששאלת היהודים באזור זה תפתר מהר ככל האפשר!¹

הצעתו של ד"ר ביהלר לתת עדיפות להשמדת יהודי הגנרל-גוברנמאן נתקבלה. בגנרל-גוברנמאן נכללו מחוזות וארשה, קראקוב, לובלין, ראדום ולבוב; להערכת השלטונות הגרמניים התגוררו שם כערך 2,284,000 יהודים. לקראת השמדתם של אלה הוקם בלובלין ארגון מיוחד "מטה מבצע ריינהארד". כמקום למחנות ההשמדה נקבע אזור הסְפֶר המזרחי של הגנרל-גוברנמאן.

מיקומם הגיאוגרפי של אתרי ההשמדה יכול היה גם לשמש כסות לטענה שמשלחים את היהודים לגיטאות במזרח. ולאחר מעשה אפשר יהיה להסביר

1 "פרוטוקול ואנזה". המקור מצוי בארכיון משרד החוץ. בון.

את היעלמם בהעברתם למחנות-עבודה בשטחים העצומים במערב ברית- המועצות שהיו אז בידי הצבא הגרמני. השמדת המונים מאורגנת החלה ב-17.3.1942 והיא קיבלה, לאחר ההתנקשות בחייו של ריינהארד היידריך ב-2.5.1942, את הכינוי "מבצע ריינהארד". ניהולו של המבצע והפעלת מחנות ההשמדה הופקדו בידיו של ה-ס.ס. בריגאדפירר אודילו גלובוצניק (Odilo Globocnik). בתפקיד זה היה כפוף ישירות להימלר; כמפקד ה-ס.ס. והמשטרה בדיסטריקט לובלין סר לפקודתו של מפקד ה-ס.ס. והמשטרה הבכיר בגנראל-גוברנמאן, אובר-גרופנפירר פרידריך קריגר (Friedrich Krüger).

ואלה היו עיקרי התפקידים שהוטלו על גלובוצניק ועל מטהו במסגרת "מבצע ריינהארד": תכנון כללי של הגירושים ושל פעולות ההשמדה; הקמת מחנות ההשמדה; תיאום גירושם של היהודים ממחוזות הגנראל-גוברנמאן השונים למחנות ההשמדה; המתת היהודים במחנות אלה; שמירת הטובים וחפצי-הערך ומסירתם לשלטונות הרייך הנוגעים בדבר. מטה "מבצע ריינהארד" היה אחראי לתיאום שבין מועדי המשלוחים ויכולת הקליטה של המחנות.

ארגון המשלוחים משטח הגנראל-גוברנמאן ולאחר זמן גם מארצות אחרות באירופה וליוויים היה מתפקידם של המשרד הראשי לביטחון הרייך (RSHA) ושלוחותיו ושל מפקדי ה-ס.ס. והמשטרה הבכירים והכוחות הכפופים להם.

פקודות בכתב מהימלר לגלובוצניק בקשר להקמת מחנות ההשמדה לא נמצאו עד היום הזה. אפשר שהסיבות לכך הן שהימלר לא מסר בעניין זה שום הסברים בכתב או שהפקודות וההוראות מסוג זה הושמדו כבר בשנת 1943.²

הצוות ב"מבצע ריינהארד"

יותר משישה חודשים לפני מתן הפקודה של הימלר ולכל המאוחר חודשיים לפני ועידת ואנזה החלו ההכנות ל"מבצע ריינהארד". התפקידים הראשונים היו גיוס כוח-אדם והקמת מרכזי ההשמדה. במכתב מיום 27 באוקטובר 1943 למשרד הראשי של כוח-אדם בברלין מוסר גלובוצניק עם סיום פעולתו סקירה על הרכב צוות ה"מבצע" שהיו בו לדבריו 434 איש.³

2 מסמך ניירברג PS 4024 (מכתב-לוואי של גלובוצניק לדו"ח להימלר מיום 5.1.1944 בקשר לסיום "מבצע ריינהארד").

3 המקור שמור במרכז המסמכים האמריקאניים, ברלין.

בשלהי הסתיו 1941 הוחל בהקמתו של מחנה ההשמדה בלז'ץ, ולאחר זמן הוקמו סוביבור וטרבלינקה, וכן מחנה־ההכשרה לצוות ה"זר" — מתנדבים אוקראינים — בטראוויניקי והמחנה ב"נמל־התעופה הישן" של לובלין, מקום שאוחסנו בו בגדי הקרבנות והמיטלטלים שלהם. את עמדות המפתח בתכנונם, בבנייתם ובניהולם של מחנות ההשמדה בלז'ץ, סוביבור וטרבלינקה איישו אנשים שהשתתפו בשעתו במבצע "המתת־חסד" (Euthanasia) ורכשו ניסיון בהקמת מתקנים להמתה כגזים ובטיפול בהם.

בראש המחלקה הראשית במטהו של גלובוצניק עמד שטורמבאנפירר הופלה (Höfle), שהיה מופקד על ארגונו והפעלתו של כוח־העבודה. הוא עסק גם בתיאום זמני היציאה של המשלוחים שצריכים להגיע לכל מחנה ומחנה. בחודשים הראשונים ל"מבצע ריינהארד" היו כל מחנות ההשמדה כפופים במישרין לגלובוצניק; בתחילת אוגוסט 1942 התמנה כריסטיאן וירת (Christian Wirth) למפקח על סוביבור וטרבלינקה.⁴

בכל אחד מן המחנות שירתו עשרים עד שלושים אנשי ס.ס. רובם השתתפו כאמור בשעתו במבצע "המתת־חסד". למפקדי המחנות הייתה דרגת אובר־או האופט־שטורמפירר. גם לאחרים היו דרגות פיקוד. אף באחד מן המחנות לא הועסקו אנשי ס.ס. מן השורה.

לשם סיוע הועמדו לרשות הצוות הגרמני יחידות של מתנדבים אוקראינים ושל גרמנים אתניים (פולקסדויטשה). הקמתן והכשרתן של אלה נעשתה ב"מחנה ההכשרה של ה־ס.ס. טראוויניקי" שנבנה בסתיו 1941. לאחר מכן הם פוזרו במחנות בקבוצות של 60 עד 120 עם מפקדיהם, על־פי רוב גרמנים אתניים. היחידות שהוקמו בטראוויניקי הופעלו בחלקן גם בשעת הגירושים, למשל, בעת שילוחם של היהודים מגיטו וארשה למחנה ההשמדה טרבלינקה.⁵

בהתחלה הובילו למחנות קבוצות של יהודים מן הסביבה הקרובה. הם נוצלו לעבודות בנייה אך הם הועסקו גם כמתן שירותים שונים לצוות הגרמני. על־פי רוב היו אלה אנשי מקצוע או בעלי־מלאכה, כגון נגרים, נפחים, חייטים או סנדלרים. רובם נרצחו מיד לאחר שלב הבנייה בניסויים שנערכו בהפעלת מתקני הגז במחנות.

לאחר שהוחל בהמתות המוניות כגז בצורה מאורגנת נזקקה הנהלת המחנה לכוח־אדם גדל והולך. כוח־אדם זה נלקח מביין המגורשים. אחדים מהם, ובמיוחד בעלי־מקצוע, הועסקו במחנות ההשמדה על־פי הוראות מיוחדות

4 במסמכים אין עדות לכך שבחחוס סמכותו של וירת נכללה גם חלמנו.

5 STA Wiesbaden AZ: 8Js 1145/60 בליווי הוכחות רבות (ראה כתב־ביעה עמ' 329); פסק־דין במשפט (ZSL Misc.: 17.5.1976 (STA Hamburg AZ: 147 Ks 2/75, 17.5.1976) (vol. 519

של המפקדים הגרמנים והאוקראינים, אחרים נאלצו לעבוד ליד תאי הגזים, להוציא את הגופות מתוכם, לקבור ומאוחר יותר לשרוף אותן. כמו כן הועסקו הם במיון התכילות של הנרצחים. תחילה לא הושארו אנשים אלה בחיים אלא ימים או שבועות ספורים, ואז רצחו אותם ואת מקומם מילאו יהודים ממשלוחים חדשים. פלוגות העבודה היהודיות מנו בכל מחנה מ־600 עד 1,000 אסירים. בשלב מאוחר יותר הפכו האסירים היהודים חלק מן הצוות הקבוע של המחנה. אנשי הצוותים הגרמניים או האוקראיניים היו מועברים לפעמים למחנות אחרים, אולם האסירים היהודים מעולם לא עזבו את המחנה שנכלאו בו.

הקמת מתנה-ההשמדה בלז'ץ

בלז'ץ, עיר קטנה בדרום-מזרח מחוז לובלין, על גבול מחוז לבוב, היושבת על מסילת הברזל לובלין-זאמושץ'-ראווה רוסקה-לבוב, נקבעה להיות המקום שבו יקום מחנה ההשמדה הראשון. השטח שנבחר לכך נמצא במרחק חצי קילומטר מתחנה-הרכבת בלז'ץ, ליד מסילה צדדית. הבנייה החלה בנובמבר 1941.

הפולני סטאניסלאב קוזאק (Stanislaw Kozak) מתאר את התחלת העבודה של הקמת תאי הגזים בבלז'ץ:

באוקטובר שנת 1941 באו לבלז'ץ שלושה אנשי ס.ס. ודרשו מהנהלת העיר בלז'ץ 20 איש לעבודה. משרד העירייה בחר מתושבי בלז'ץ 20 פועלים, ובתוכם הייתי גם אני. הגרמנים בחרו בשטח שנמצא דרומית-מזרחית מתחנת הרכבת, ליד מסילה צדדית. לאורך מסילה זו נמשכו פסי-הרכבת ללבוב. את העבודה התחלנו ב-1 בנובמבר שנת 1941, עם הקמת צריפים בשטח שלייד המסילה הצדדית. אחד הצריפים, שניצב ממש על המסילה, אורכו היה 50 מ' ורוחבו 12.50 מ'. הצריף השני, שאורכו 25 מ' ורוחבו 12.50 מ', נועד ליהודים שיוכלו למקלחות. סמוך לצריף הזה הקמנו צריף שלישי, שאורכו היה 12 מ' ורוחבו 8 מ'. קיר עשוי עץ חילק את הצריף הזה לשלושה חלקים, כך שרוחבו של כל חלק היה 4 מ' ואורכו 8 מ'. גובה החלקים האלה הגיע ל-2 מ'. הקירות הפנימיים בצריפים האלה נבנו כך שחיברנו אליהם את הקרשים במסמרים ואת חלל-הבניינים הריק מילאנו בחול. מבפנים ציפינו את הקירות בקרטון ומלבד זאת כיסינו את הרצפות ואת הקירות עד גובה של מטר ו-10 סנטימטר בפח מגולוון. מן הצריף הראשון לשני, שעליהם כבר דיברתי, נמשך שביל ברוחב 3 מ' וסביבו גדר תיל בגובה של 3 מ'. הגדר הזאת הייתה מוסתרת מצד המסילה הצדדית בחלקה עצי אורן ואשוח שנכרתו במיוחד למטרה זאת, כדי להעלים מן העין את המסילה הצדדית. מן הצריף השני הוביל לצריף השלישי מסדרון מקורה

שרוחבו היה 2 מ', גובהו 2 מ' ואורכו כ-10 מ'. מסדרון זה הוביל לתוך המסדרון של הצריף השלישי, שממנו נפתחו שלוש דלתות לשלושת חלקי הצריף. בכל חלק מחלקי הצריף הזה הייתה מצד צפון דלת, שגובהה כ-1,80 מ' ורוחבה 1.10 מ'. דלתות אלה, כמוהן כדלתות שהובילו למסדרון, היו מצופות שכבת גומי. כל הדלתות בצריף זה נפתחו כלפי חוץ. הדלתות היו חזקות מאוד, עשויות קרשים חזקים בעובי של 3 אינצ'ים, ומוכסחות כנגד לחץ מבפנים באמצעות בריח עץ שהיה מושחל בשני ווי-כרזל שהורכבו במיוחד לצורך זה. בכל אחד משלושת החלקים של צריף זה הורכבו בגובה 10 ס"מ מן הרצפה צינורות מים. מלבד זאת נמתחו בקיר מערב שבכל חלק מחלקי הצריף הזה צינורות מים בזווית בגובה של 1 מ' מן הרצפה שהסתיימו בפתח שפנה לאמצע הצריף. הצינורות המכופפים חוברו לצינורות שלאורך קירות הצריף שנמשכו מתחת לרצפה... את הבור חפרו 70 "שחורים", כלומר החיילים הסובייטיים לשעבר שעבדו אצל הגרמנים. עומקו היה 6 מ', רוחבו 20 מ' ואורכו 50 מ'. היה זה הבור הראשון שבו נקברו היהודים שנרצחו במחנה ההשמדה. ה"שחורים" השלימו את המלאכה בשישה שבועות, בזמן שאנחנו עסקנו בהקמת הצריפים. את החפירה הזאת האריכו כעבור זמן עד לאמצע הגבול מצפון. היה זה בזמן שכבר הפסקנו לעבוד בהקמת הצריפים. הצריף הראשון שהזכרתי נמצא במרחק 20 מ' בערך מן המסילה הצדדית ו-100 מ' מן הגבול הדרומי. בזמן שאנחנו הפולנים עסקנו בהקמת הצריפים עבדו ה"שחורים" על גידור מחנה ההשמדה, שהיה עשוי עמודים שזורים חוט תיל. לאחר שהקמנו את שלושת הצריפים שתיארחי באו הגרמנים ושחררו אותנו הפולנים מן העבודה ביום 22 בדצמבר שנת 1941.⁶

במחצית השנייה של דצמבר מונה כריסטיאן וירת למפקד מחנה בלוז' ויוסף אוברהאוזר (Josef Oberhauser) שימש סגנו. מספר ה-ס.ס שארפירר אריך פוקס (Erich Fuchs) על בואו של וירת לבלוז' :

באחד הימים בחורף 1941 הרכיב וירת את קבוצת האנשים שישלחו לפולין. נבחרתי עם עוד שמונה או עשרה אנשים ויצאנו בשלוש מכוניות לבלוז' ... בכואנו לבלוז' מצאנו שם את פרידל שווארץ (Friedel Schwarz) ושני אנשי ס.ס. שבשמותיהם אינני יכול להיזכר. הם עסקו בשמירה על צריף שאנחנו היינו אמורים להתקינו לשמש כתא גזים.

וירת אמר לנו כי בבלוז' "עומדים לחסל את כל היהודים". לצורך זה מכשירים את הצריפים כתאי גזים. אני הרכבתי בתאי הגזים ראשי מקלחות. המקלחות לא היו מחוברות לצנרת, משום שנועדו לשמש להסוואת תאי הגזים ותו לא. כלומר, ליהודים שעמדו להירצח היו מספרים בכוונה סיפורי בדים שהם נכנסים למקלחת ולחיטוי.⁷

6 STA Munich I, AZ: 22 Js 64-83/61 (AZ. ZSL AR-Z 252/59, vol. VI, p. 1179)

7 STA Dortmund AZ: 45 Js 27/61 (AZ. ZSL: 208 AR-Z 251/59, vol. 9, pp. 1782

(f.

על סמך ניסיונו כמבצע "המתת-חסד" הגה וירת רעיון משלו: הוא החליט לשלב בבלוזין את תא הגזים הקבוע במקום עם מנוע שריפה פנימית, שיפיק את הגזים. וירת דחה את ההצעה להשתמש בציקלון ב', ששימש כעבור זמן באושוויץ. את הגז הזה הפיקו חברות פרטיות וצריכתו הגדולה בבלוזין הייתה מעוררת חשדות, דבר שהיה עלול לגרום קשיים באספקתו. וירת העדיף שיטה של השמדה עצמאית שתתבסס על בניין רגיל המצוי בכל מקום ועל דלק למנועי דיזל.

בסוף פברואר 1942 הושלמו המתקנים לרצח המונים. המשלוחים הראשונים, שניים או שלושה, כל אחד בן ארבעה עד שישה קרונות-משא עמוסים 100 יהודים ויותר, שימשו להמתות ניסיוניות ונועדו לבדוק את תפוסתם ואת יעילותם של תאי הגזים ואת הצדדים הטכניים של תהליך ההשמדה. הניסויים נמשכו ימים אחדים. בקבוצה האחרונה נרצחו האסירים היהודים שהשתתפו בהקמת המחנה.⁸

בניסויים אלה נעשה שימוש במיכלים עם חד-תחמוצת הפחמן, אבל לאחר זמן קצר נעשתה ההמתה בחד-תחמוצת הפחמן של גזים מפליטת מנוע. לצריפון שמחוץ לתאי הגזים הוכנס מנוע של משוריין בעל 250 כוחות סוס ומשם הזורם הגז לתאים באמצעות צינור. וירת המשיך בניסויים כדי למצוא את השיטה היעילה ביותר לארגון השמדת משלוחי היהודים — מהגעתם למחנה עד רציחתם וסילוק גופותיהם. הכל סודר כך שלקרבות לא יהיה שמץ מושג על ההשמדה הצפויה להם. השתדלו ליצור את הרושם שהגיעו למחנה עבודה או למחנה מעבר, ומכאן הם עתידים להישלח למחנה אחר.

והיה עוד עיקרון, שהכל ייעשה במהירות הגדולה ביותר כדי שלא תהיה לקרבנות אפשרות להבין מה מתרחש באמת. צריך היה לשתק את תגובותיהם כדי לסכל ניסיון של בריחה או מעשי התנגדות. החשת התהליך תביא בסופו של דבר להגברת כושר ההמתה כמחנות ואפשר יהיה לקלוט ולהשמיד משלוחים רבים יותר ביום אחד.

המחנה כולו השתרע על שטח מלבני קטן יחסית: אורך הצלע הדרומית 265 מ'; אורך צלעותיו האחרות היה 275 מ'. המחנה היה מוקף גדר גבוהה של חוטי-תיל ומכוסה בענפים. לאורך הגדר ניטעו עצים צעירים, כדי שהמחנה לא ייראה מבחוץ. בפינות היו שלושה מגדלי-שמירה, שניים ממזרח והשלישי מצד דרום. מגדל-שמירה נוסף הזדקק באמצע המחנה, סמוך לתאי הגזים. מסילת-ברזל באורך 500 מ' בערך הובילה למחנה מתחנת-הרכבת בלוזין דרך השער שבצד צפון. צד דרום וצד מזרח היו מוקפים עצי מחט.

מחנה בלוז' היה מחולק לשניים: מחנה 1 בחלק הצפון-מערבי שימש למטרות קליטה וניהול; מחנה 2, בחלק המזרחי, היה אזור ההשמדה. במחנה 1 נכללו רציף הרכבת, שבו היה מקום לעשרים קרונות, שני צריפים לנכנסים — אחד לפשיטת בגדים, השני לאחסנת הבגדים והחבילות. מחנה 2, אזור ההשמדה, הכיל את תאי הגזים ואת קברי הענק שנמצאו בצד מזרח וצפון-מזרח. תאי הגזים היו מוקפים עצים ומעל לגג נמתחה רשת הסוואה כדי למנוע גילוי מן האוויר. באזור זה היו גם שני צריפים לאסירים היהודים שעבדו כאן: צריף מגורים ומטבח. מחנה 2 היה מופרד באופן מוחלט משאר האזורים בעזרת שער שנשמר בקפדנות רבה. בין הצריף שבו הופשטו המובאים מבגדים ובין תאי הגזים שבמחנה 2 נמשך שביל צר ברוחב 2 מ' ובאורך 50 עד 70 מ', שהיה מגודר משני עבריו בתיל דוקרני ובחלקו בקרשים. שביל זה כונה בשם "הצינור".

בתי-המגורים של אנשי ה-ס.ס. שכנו מחוץ למחנה, במרחק 500 מ' בקירוב, סמוך לתחנת-הרכבת בלוז'. כל אנשי ה-ס.ס. עסקו בניהול המחנה: לכל אחד היה תפקיד משלו, ולאחדים מהם היו תפקידים נוספים. מפעם לפעם היו מחליפים את התפקידים.⁹

אובר-שארפירר גוטפריד שווארץ (Gottfried Schwarz) היה ממלא מקומו של מפקד המחנה. אובר-שארפירר נימאן (Niemann) היה מופקד על אזור ההשמדה, מחנה 2, ואובר-שארפירר יוסף אוברהאוזר, סגנו של וירת, היה אחראי להקמת המחנה. שארפירר לורנץ האקנהולט (Lorenz Hackenholt) היה ממונה, יחד עם שני אוקראינים שסרו לפקודתו, על הפעלת תאי הגזים. יחידת האוקראינים מנתה 60 עד 80 איש והתחלקה לשתי מחלקות. האוקראינים איישו את עמדות השמירה במחנה, בשער הכניסה, על ארבעת מגדלי-השמירה ובסוירים. אחדים מהם סייעו בהפעלת תאי הגזים. לקראת כל משלוח היו האוקראינים תופסים עמדות מסביב לרציף, ליד צריף המתפשטים, לאורך "הצינור" ועד לתאי הגזים. בשעת הרציחות הניסיוניות הוטל עליהם להוציא את הגויות מתאי הגזים ולקבור אותן. לאחר זמן נאלצו לעשות זאת אסירים יהודים.

הקמת מחנה-ההשמדה סוביבור

סוביבור, יישוב קטן בסביבה דלת-אוכלוסין על קו הרכבת חלם-וולודאבה (Chełm-Włodawa), נבחרה על-ידי מינהל הבנייה המרכזי של ה-ס.ס.

בלובלין כמקום מתאים להקמת מחנה-השמדה נוסף.¹⁰ המחנה נמצא ממערב לתחנת-הרכבת סוביבור לאורך מסילת-הברזל, בתוך יער דליל של עצים-מחט. בקרבת בניין התחנה הסתעפה מסילה צדדית שהובילה לתוך המחנה. במקום זה היו נפרקות רכבות המגורשים. היו שם שני בתי עץ: בתי-יערנים לשעבר ובית-דואר בעל שתי קומות. המחנה כולו השתרע על-פני שנים-עשר הקטארים. היה זה מלבן של 400x600 מ'. במרוצת הזמן צירפו לו שטח נוסף. בהקמת המחנה הוחל במאסר 1942, כאשר בבלז'יך כבר התנהלו פעולות ההשמדה. האחראי לעבודות הבנייה היה אובר-שטורמפירר ריכארד תומאלה (Richard Thomalla), ראש מינהל הבנייה המרכזי של ה-ס.ס. בלובלין. הועסקו בעבודה תושבים מאנשי הסביבה הקרובה. בתחילת אפריל 1942 חל עיכוב כמהלך העבודה. כדי לזרז את העבודה מינה גלובוצניק את אובר-שטורמפירר פראנץ שטאנגל (Franz Stangl) למפקד המחנה, אך קודם כל שלח אותו אל וירת בבלז'יך כדי שירכוש ניסיון בהפעלת מחנה.¹¹ לאחר שנכנס שטאנגל לתפקידו גבר קצב הבנייה. לעבודה גויסה קבוצת יהודים מן הגיטאות שבמחוז לובלין. תאי הגזים הראשונים בסוביבור הוקמו בבניין-לכנים חזק ובעל יסודות בטון שנמצא בחלק הצפון-מערבי של המחנה. בפנים היו שלושה תאי גזים, שגודל כל אחד מהם היה 4x4 מ'. התפוסה של כל תא הגיעה לכדי 150 עד 200 איש. לכל תא הייתה דלת כניסה נפרדת שהגיעו אליה ממקום מוגבה בצד המוארך של השטח. מול הכניסה הייתה עוד דלת שדרכה הוצאו הגופות. כמו בבלז'יך הוזרמו אדי הפליטה לתאים בצניורות מצריפון שהיה בקרבת מקום. לאחר שהושלמו עבודות הבנייה נעשו באמצע אפריל 1942 המתות ניסיון וירת הגיע לסוביבור כדי לעקוב אחר הניסויים. יחד עמו הופיע כימאי, שכינויו היה "ד"ר בלאורוק" (Blaurock) או "בלאובאקה" (Blaubacke). אונטר-שארפירר אריך פוקס, ששירת בבלז'יך, מתאר את ההכנות להמתות הניסיוניות:

10 פסק-דין של (AZ. ZSL: 208 AR-Z 251/59, p. 64: LG Hagen AZ:11 Ks 1/64, vol. 14, p. 2835)

11 ראה, 1974, London, *Into the Darkness*, Gitta Sereny, (להלן – סרני) עמ' 109–110. מהדורה גרמנית: *Am Abgrund*, Frankfurt/M-Berlin-Wien, 1974, p. 113f. לסופרת ולעיתונאית האנגלית גיטה סרני ניתנה אפשרות לשוחח בתקופת מעצר החקירה עם מפקדו לשעבר של מחנה ההשמדה טרבלינקה, פראנץ שטאנגל.

על-פי הוראה מווירט נסעתי במשאית ללכוב וקיבלתי שם מנוע גזים שהעברתי אותו לסוביבור.

בסוביבור ... פרקנו את המנוע. היה זה מנוע בנזין רוסי כבד [כנראה של משוריין או של טראקטור] בעל 200 כוח סוס לפחות [מנוע-V, 8 בוכנות. קירור מים]. העמדנו את המנוע על בסיס בטון וחיברנו את צינור הפליטה שלו לצנרת. ואז הפעלתי אותו לניסיון. המנוע לא פעל בהתחלה. תיקנתי את ההצתה ואת השסתומים והצלחתי להדליק את המנוע. הכימאי, שהיכרתיו עוד מבלז'ץ, נכנס לתאי הגזים עם מכשיר מדידה כדי לבדוק את ריכוז הגז. אחרי כן נעשתה המתה ניסיונית. עד כמה שזכור לי הומתו אז באחד התאים 30-40 נשים. היהודיות נאלצו להתפשט בקרחת-יער בקרבת תאי הגזים ונדחפו לתוך התא בידי ... אנשי ה-ס.ס. ומתנדבים אוקראינים. לאחר שנעללו הנשים בתוך תא הגזים הפעלתי עם באואר (Bauer) את המנוע. בהתחלה פעל המנוע על ריק. שנינו עמדנו ליד המנוע וטיפלנו במפלט, כך שהגזים הוזרמו לתא. בעקבות הערת הכימאי כיוונתי את המנוע למהירות מסוימת, כדי שלא יהיה צורך להוסיף עוד גז. כעבור 10 דקות כבר לא היו נשים אלה בחיים. הכימאי ומפקדי ה-ס.ס. נתנו את האות להפסיק את המנוע. ארזתי את הכלים שלי וראיתי שמובילים את הגופות משם. ההובלה נעשתה בקרונית על-גבי מסילה שנמשכה מתאי הגזים לשטח מרוחק יותר.¹²

בתום הניסוי הזה, שהוכיח כי תאי הגזים פועלים ללא תקלה, ולאחר שהושלמו עוד כמה עבודות בנייה, הוכשר מחנה ההשמדה סוביבור לתפקידו. הייתה זו גירסה משופרת של מחנה בלוז'ץ.

המחנה נחלק לשלושה חלקים: אזור המינהל, אזור הקליטה ואזור ההשמדה. אזורי המינהל והקליטה נמצאו ממש ליד תחנת-הרכבת, ואילו אזור ההשמדה שכן בחלק מרוחק של המחנה והיה מבודד אפילו יותר מאשר בבלז'ץ.

אזור המינהל שנמצא בחלק הדרום-מזרחי נחלק לשניים: "המחנה הקדמי" (Vorlager) ומחנה 1. הראשון כלל את שער הכניסה, את רציף הרכבת ואת מגוריהם של אנשי ה-ס.ס., האוקראינים ומשרתיים — להבדיל מבלז'ץ התגוררו כאן כל אנשי ה-ס.ס. בתוך המחנה. במחנה 1 שכנו האסירים היהודים שהועסקו בסוביבור. היו להם שם חדרים-מגורים ובתי-מלאכה, שבהם עבדו אחדים מהם בסנדלרות, בחייטות, בנפחות ובמלאכות אחרות. אזור הקליטה נקרא מחנה 2. לאחר שהוצאו מן הקרונות היו היהודים נדחקים לשטח זה שבו נמצאו צריפי ההתפשטות ותחנות האיסוף של חפצי-הערך. בבית-היערנים לשעבר, שגם הוא נמצא בחלק הזה, הותקנו משרדים ומגורים לכמה מאנשי ה-ס.ס. גדר גבוהה מעץ לצורך הסוואה הפרידה את בית-היערנים מאזור הקליטה.

בקצה הצפוני של גדר זאת התחיל "הצינור", שחיבר את מחנה 2 עם אזור ההשמדה; היה זה שביל צר, 3 עד 4 מ' רוחבו ו-150 מ' אורכו, שמשני צדדיו נמתחה גדר תיל שזורה ענפים. בשביל זה נדחפו הקרבנות לתוך תאי הגזים שנמצאו בקצה "הצינור".

סמוך לכניסה ל"צינור" נמצאו רפת, דיר חזירים וחצר תרנגולות. במחצית הדרך לאורך השביל עמד צריף שנקרא "מספרה"; שם היו גוזזים לנשים היהודיות את השערות לפני כניסתן לתאי הגזים.

אזור ההשמדה, שנקרא מחנה 3, נמצא בצד צפון-מערב. נכללו בו תאי הגזים וקברים המוניים, צריף מגורים לאסירים היהודים שעבדו שם, והצריף לאנשי המשמר. הקברים ההמוניים היו באורך 50 עד 60 מ', ברוחב 10 עד 15 מ'. עומקם היה 5 עד 7 מ'. להקלת הפריקה של הגופות נחפרו דפנות הכור בשיפוע. מסילה צרה לקרונית הובילה מתחנת-הרכבת על-פני תאי הגזים הישר לכורות. בקרונית זאת הוסעו גם אנשים שמתו בעודם ברכבת וכאלה שהיו חלשים מכדי לעשות את הדרך כרגל מן הרציף לתא הגזים. לאורך הגדר ובפינות המחנה ניצבו מגדלי-שמירה.

עם השלמת מתקני היסוד ההכרחיים במחנה הוחלפו אנשי הצוות. לממלא מקומו של שטאנגל נתמנה אובר-שארפירר גוסטאב ואגנר (Gustaw Wagner). ביחידה האוקראינית בסוביבור היו שלוש מחלקות. אריך לאחמאן (Erich Lachmann), קצין משטרה לשעבר, שהכשיר את האוקראינים בטראוויניקי, נתמנה למפקד היחידה הזאת. כיוון שבא מחוץ לקבוצת אנשי "המתת-חסד" הוא הוחלף בסתיו 1942 בקורט בולנדר (Kurt Bolender). בסוביבור, כמו בכלז'ץ, היה כל אחד מאנשי המטה הגרמני אחראי לתחום מוגדר ומסוים. כשהיה מגיע משלוח היו רוב אנשי ה-ס.ס. ממלאים גם תפקידים מיוחדים אחרים שנדרשו במהלך ההשמדה. לאחר זמן העיד אובר-שארפירר אריך באואר כמשפטו:

בתוך המחנה היה לכל אחד מאנשי הצוות תפקיד מסוים (למשל, מפקד המתנדכים האוקראינים, ראש יחירת העבודה, האחראי לחפירת כורות, אחראי למתיחת חוטי תיל וכדומה). אבל כשהגיע משלוח של יהודים הייתה "עבודה" כה רבה שהעיסוק הרגיל היה נפסק וכל איש צוות היה חייב להשתלב איכשהו בשגרת ההשמדה. בעיקר הועסק כל אחד ואחד מאנשי הצוות בשעת פריקת המשלוחים.¹³

בסוף אפריל 1942 היה מחנה ההשמדה סוביבור מוכן לפעולה.

הקמת מחנה-ההשמדה טרבלינקה

לאחר שנכנסו בלז'ץ וסוביבור לפעולה התחילו להקים את טרבלינקה. הניסיון שנרכש במתקנים ובמעשי הרצח בשני המחנות האחרים נוצל לצורך תכנונה ובניינה של טרבלינקה. היא נעשתה אפוא למחנה ההשמדה "המושלם" ב"מבצע ריינהארד".

המחנה שכן בחלקו הצפון-מזרחי של הגנראל-גוברנמאן, לא רחוק ממאליקיניה (Malkinia), עיר ובה תחנת-רכבת על הקו הראשי וארשה-ביאליסטוק, וקרוב לקטע מאליקיניה-שדלץ (Siedlce).

המחנה הוקם באזור דל-אוכלוסין, 4 ק"מ מן הכפר טרבלינקה ומתחנת-הרכבת. המקום שנבחר היה מכוסה יער ומוסתר באופן טבעי. החל מאביב 1941 היה קיים במרחק קילומטרים אחדים מן המקום מחנה-עונשין לאסירים פולנים ויהודים שעברו במחצבה שסיפקה חומר-גלם לצורכי ביצורים.

בסוף אפריל או בתחילת מאי 1942 נקבע המקום על-ידי יחידת ה-ס.ס. מבחינת הגודל ותוכנית-הבנייה היה המחנה זהה לזה שבסוביבור. בעבודות להקמת מחנה-ההשמדה הוחל בסוף מאי או בתחילת יוני 1942. האחראי היה ריכארד תומאלה, שסיים את תפקידו בסוביבור והוחלף שם על-ידי שטאנגל באפריל 1942. בעניינים הטכניים הקשורים בהקמת תאי הגזים סייע לו אונטר-שארפירר ארווין לאמברט (Erwin Lambert), מפקח בנייה ממבצע "המתת-חסד". אזור ההשמדה, ששטחו היה 250x200 מ', נמצא בדרום-מערב והיה מופרד לחלוטין משאר חלקי המחנה בעזרת חוטי תיל. גם בגדר התיל שהקיפה אותו נשזרו ענפים כדי להסתיר את הנעשה. נוסף על כך הותקנו הכניסות למחנה מאחורי מחיצה מיוחדת. תאי הגזים היו בתוך מבנה לבנים מאסיבי שעמד במרכז. הדרכים אליהם, לרבות "הצינור", שאנשי ה-ס.ס. בטרבלינקה כינוהו בשם "רחוב לשמים", הוסוו כמו בכלז'ץ ובסוביבור. הוא הדין ב"מחנה הקליטה" ו"מחנה המגורים".

בהתחלה הוכנסו לפעולה שלושה תאי גזים, שגודלם היה כמו בסוביבור — 4x4 מ' וגובהם 2.60 מ'. במבנה נוסף עמד מנוע דיזל שהפיק את חד-תחמוצת הפחמן המרעילה, ולידו ניצב גנראטור לצורך אספקת החשמל לכלל המחנה.

לדלת הכניסה לתאי הגזים היו נפתחות לעבר מסדרון שבחזית הבניין; כל דלת הייתה בגובה 1.80 מ' וברוחב 90 ס"מ. את הדלתות אפשר היה לסגור הרמטית ולהבריח מבחוץ. בתוך תאי הגזים, ממול לדלת הכניסה, הייתה דלת עבה מקרשים בגובה 2.50 מ' וברוחב 1.80 מ', שגם אותה ניתן היה לסגור הרמטית. הקירות בתאי הגזים היו מסוידיים לבן עד לגובה מסויים. גם כאן הורכבו ראשי מקלחת וצינורות נמשכו לאורך התקרה — הכל כדי לקיים את

"סיפור המקלחת". לאמיתו של דבר שימשו הצינורות להזרמת הגז המרעיל לתוך התאים. לאחר שנסגרו הדלתות הייתה משתררת בתא חשיכה גמורה. ממזרח לתאי הגזים נמצאו בורות ענקיים שלתוכם היו נזרקות הגופות. הם נחפרו בעזרת מחפר ממכרה הזיפזיף בטרבלינקה. אסירים נאלצו להשתתף בחפירה. אורכם של הבורות היה 50 מ', רוחבם 25 מ' ועומקם 10 מ'. לשם הובלת הגוויות מתאי הגזים לבורות נבנתה מסילה צרה. על האסירים הוטל לרחוף את הקרוניות.

מתקני ההשמדה העיקריים הושלמו באמצע יוני 1942. מעשי הרצח התחילו ב-23 ביולי 1942, בעוד עבודות הבנייה נמשכו עוד חודשים אחדים.

בלז'ץ — מיום 17 במארס עד יוני 1942

השמדת ההמונים המאורגנת החלה עם גירושם של יהודי לובלין ב-17 במארס 1942.

כשהגיעה הרכבת לתחנת בלז'ץ חולקו קרונות-המשא שמספרם נע בין 40–60, לקבוצות קטנות יותר, משום שיכולת הקליטה של המחנה לא עלתה על 20 קרונות. רק לאחר שפורקו הקרונות והוחזרו ריקים הוכנס למחנה חלק אחר של המשלוח. על אנשי הליווי ועל עובדי הרכבת הגרמנים והפולנים נאסרה הכניסה למחנה.¹⁴

את הרכבת הכניס למחנה צוות של עובדי רכבת נבחרים ומהימנים במיוחד. בהתאם לתפיסה שהדריכה את מהלך ההשמדה התרחשו הדברים בצורה דלקמן: המחנה נראה "שלי". הקרבנות לא יכלו להבחין בקברים, בבורות או בתאי הגזים. הם היו צריכים לחשוב שהגיעו ל"מחנה מעבר". אחד מאנשי ה-ס.ס. חיזק בהם את האמונה הזאת בהודעה שעליהם לפשוט את בגדיהם ולהיכנס למקלחות לשם ניקוי וחיטוי. גם נאמר להם שיקבלו אחר כך בגדים נקיים ויועברו למחנה עבודה.

הפרדת המינים, פשיטת הבגדים ואפילו גזיות השיער לנשים היה בהם כדי לחזק את הרושם שהולכים להתרחץ. ראשית הובילו את הגברים לתאי הגזים, לפני שיוכלו להעלות על דעתם מה מתרחש, אחר כך בא תורם של הנשים והילדים.¹⁵

מכל משלוח שהגיע היו בוחרים בשעת פריקתו קבוצה של צעירים חסונים, עשרות אחדות, לפעמים אפילו מאה. רובם הוכנסו למחנה 2. אלה נאלצו

14 ראה הערה 6 לעיל (vol. VII, pp. 1360 ff.)
 15 StA Munich I, AZ: 22 Js 68/61, pp. 2625 f.

לגרור את הגווייות מתאי הגזים ולשאתן לבורות הפתוחים. אחדים מהם נצטוו לאסוף את בגדיהם וחפציהם של הקרבנות ולהביא אותם למקום המיון. אחרים נאלצו להוציא מן הרכבת את אלה שמתו בדרך ולהוביל לבורות במחנה 2 את אלה שהתקשו ללכת. יהודים אלה אורגנו בקבוצות עבודה תחת פיקוחו של קאפו. הם היו נשארים בעבודה ימים או שבועות אחדים. מדי יום היו נרצחים אחדים מהם ומוחלפים כאחרים שהגיעו למחנה. איש ה־ס.ו. קארל אלפרד שלוך (Karl Alfred Schluch), בשעתו מעוכדי "המתת־חסד", ששירת במחנה בלז'ץ מראשיתו במשך שישה־עשר חודשים בערך, מתאר מה נעשה במשלוחים לאחר מכן:

פריקת הקרונות נעשתה על־ידי פלוגת־עבודה יהודית בהנהגת קאפו. שניים־שלושה מאנשי הצוות הגרמני של המחנה פעלו כמשגיחים. מתפקידי היה להשגיח כאן ... היהודים שיכלו ללכת צריכים היו לפנות אחרי הפריקה למקום ההתכנסות. בשעת הפריקה נאמר ליהודים שבאו כדי להתיישב במקום אחר וקודם כל עליהם להתרחץ ולעבור חיטוי. את הנאום נשא וירת, אך גם המתורגמן שלו, קאפו יהודי. מיד לאחר מכן הובלו היהודים לצריפי ההתפשטות. בצריף אחד פשטו את בגדיהם הגברים, וכשני הנשים והילדים. אחרי ההתפשטו הובלו היהודים דרך "הצינור", גברים לחוד ונשים וילדים לחוד. לא אוכל להגיד בכיטחון מי השגיח בצריפי ההתפשטות ... כיוון שלא שירתתי שם אף פעם לא אוכל למסור פרטים מדויקים על מהלך ההתפשטות. רק זכור לי שבצריף ההתפשטות צריך היה למסור חלקי לבוש אחדים במקום אחד וחלקים אחרים במקום אחר, וחפציהם ערך במקום שלישי ...

עמדתי ב"צינור" הייתה קרובה מאוד לצריף בו התפשטו הקרבנות. וירת הציב אותי דווקא במקום הזה משום שיכולתי, לדעתו, להשפיע על היהודים שיירגעו. לאחר שיצאו מצריף ההתפשטות הייתי צריך להראות ליהודים את הדרך לתאי הגזים. נדמה לי שהקלתי על היהודים לעשות את הדרך לשם שכן השתכנעו בוודאי מן הדברים שאמרתי ומן התנועות שעשיתי שאכן עומדים לרחרץ אותם. לאחר שנכנסו היהודים לתאי הגזים היו האקנהולט עצמו או האוקראינים שהועמדו לרשותו סוגרים את הדלתות. ואז היה האקנהולט מפעיל את המנוע שבאמצעותו הוצאה ההמתה לפועל. כעבור 5–7 דקות — וזו רק הערכת זמן שלי — היו מסתכלים לתוך תא הגזים דרך פתח־הצצה כדי לקבוע אם כולם מתו. רק אז נפתחו הדלתות החיצוניות ותאי הגזים אווררו. מי עשה את הבדיקה, כלומר מי הציץ פנימה, זאת לא אוכל להגיד היום בכיטחון ... לדעתי הסתכל כל אחד לפחות פעם אחת דרך פתח ההצצה.

לאחר שאווררו תאי הגזים הגיעה פלוגת־עבודה יהודית בהנהגת קאפו והוציאה את הגווייות מן התאים. גם במקום זה מילאתי תפקידי השגחה מפעם לפעם. אוכל אפוא לתאר את התהליך כדיוקנות כי ראיתי אותו כמו עיני והשתתפתי בו. היהודים נדחסו לתאי הגזים בצפיפות גדולה. משום כך לא היו הגווייות מוטלות על הרצפה אלא ניתלו זו בזו בערכוביה, אחת נוטה אחורנית, אחת נוטה קדימה, אחת מוטלת על צדה, השנייה כורעת, הכל לפי המקום.

הגופות, לפחות בחלקן, היו מרוחות צואה ושתן, אחרות ברוק. יכולתי להבחין בגופות שהשפתיים וקצה האף נעשו כחלחלים. לאחדים היו עיניים עצומות, לאחרים עיניים מגולגלות. הגוויות היו נגרות מן התאים ונברקות מיד על-ידי רופא-שיניים. רופא-השיניים היה מוריד טבעות מאצבעות ועוקר שיני-זהב שמצא. את דבריי-הערך שהשיג בדרך זו היה זורק לתוך תיבת קרטון שעמדה לידו. בתום תהליך זה היו הגוויות נזרקות לבורות הגדולים.¹⁶

קשה לקבוע בוודאות כמה תאי גזים היו בפעולה בחודשי ההשמדה הראשונים בכלז'ץ. בגלל בעיות טכניות – ליתר דיוק, תקלות – לא פעלו לפעמים כל שלושת התאים.

היו גם קשיים בקבורת הקרבנות: כאשר אחד הבורות היה מתמלא כולו גוויות היו מכסים אותו בשכבת עפר דקה. בגלל החום, תהליך ההתפרקות ולפעמים גם בגלל מים שחילחלו לבורות, היו הגוויות מתנפחות ובשכבת העפר הדקה נבעו בקיעים.

אנשים שכשלו בדרך הובלו ישר לבורות ונורו למוות. רוברט יירס (Robert Jührs), מאנשי ה-ס.ס. שהגיע בכלז'ץ בקיץ 1942, מתאר את הרציחות האלה:

בתחילת סתיו 1942 הוצבתי לתפקיד בשעת פריקה של משלוח גדול למדי. את הזמן לא אוכל לקבוע בדיוק. ידוע לי רק שלא היה עדיין קר מאוד, כי לא לבשתי מעיל:

במשלוח זה היו הקרונות גדושים עד אפס מקום ויהודים רבים לא היו מסוגלים ללכת. אפשר שרבים הופלו על הארץ במהומה הגדולה ונדרסו שם. מכל מקום, נמצאו יהודים שלא יכלו בשום פנים לעשות את הדרך לצריף המתפשטים. גם בפריקה הזאת צץ, כרגיל, הרינג (Hering). הוא ציווה עלי לירות ביהודים אלה ...

פלוגת-העבודה היהודית הובילה את היהודים האלה לשער, ומשם הובילו אותם יהודים אחרים שעברו במחנה ישר לבור. זכור לי שהיו אלה שבעה יהודים, גברים ונשים, שחוסלו בבור.

בנקודה זאת רצוני לציין שקרבנות אלה היו אנשים שסבלו הכי קשה במשלוח. אוכל לומר שהיו יותר בין המתים מאשר בין החיים. קשה לתאר מה היה מצבם של אנשים אלה אחרי המסע הארוך בקרונות הדחוסים בצורה שקשה להעלותה על הדעת. את הריגתם של האנשים האלה בצורה זאת ראיתי כמעשה חסד וגאולה מייסורים.¹⁷

16 ראה הערה 6 לעיל (vol. VIII, p. 1511)

17 ראה הערה 6 לעיל (vol. VIII, pp. 1483 f.)

הקהילה הגדולה הראשונה שהובאה להשמדה בבלז'ץ הייתה מלובלין: תוך ארבע שבועות, מ-17 במארס עד 14 באפריל, גורשו לבלז'ץ קרוב ל-30,000 מתוך 37,000 תושבי הגיטו. באותו פרק זמן גורשו לבלז'ץ עוד 18,000 עד 20,000 יהודים מאזור לובלין.

המשלוח הראשון מאזור לבוב הגיע מז'ולקייב (Zółkiew), עיר המרוחקת 50 ק"מ דרומית-מערבית מבלז'ץ. היו במשלוח כ-700 יהודים והוא הגיע לבלז'ץ ב-25 או ב-26 במארס 1942. אחריו הגיעו לבלז'ץ תוך שבועיים, עד 6 באפריל 1942, עוד כ-30,000 יהודים מאזור לבוב.

המשלוחים לבלז'ץ פסקו לאחר שנרצחו 80,000 יהודים בפעולה נמרצת שארכה כארבעה שבועות. לקראת סוף אפריל או תחילת מאי 1942 עזב וירת את המחנה בלוויית אנשי ה-ס.ס.

בתחילת מאי 1942 הגיע לביקור אצל גלובוצניק בלובלין אוברפירר בראק (Brack) מברלין. גלובוצניק ביקש ממנו להחזיר את וירת ואת אנשיו וגם כוח-אדם נוסף ממבצע "המתת-חסד".

באמצע מאי 1942 חזר וירת לבלז'ץ. עד סוף יוני הגיעו משלוחים נוספים ממחוזות לובלין וקראקוב, ובהם כ-22,000 יהודים.

עם התחלת הגירושים מאזורי קראקוב, לבוב ולובלין התברר לוירת שתאי הגזים הבנויים עץ לא יספיקו בשביל הקרבנות המגיעים שמספרם גדל והלך.

באמצע יוני 1942 נפסקו אפוא הגירושים לבלז'ץ, עד שיוקמו תאי הגזים החדשים. בזה הסתיימה התקופה הראשונה להפעלת מחנה בלז'ץ.

בתקופה זאת, מאמצע מארס עד אמצע יוני 1942, נרצחו יותר מ-96,000 יהודים.

סוביבור — ממאי עד יולי 1942

לאחר שנוסו מתקני ההשמדה בסוביבור באפריל 1942 התחילה ההשמדה ההמונית בימים הראשונים של מאי. מפקד המחנה שטאנגל הנהיג כאן את שיטות ההשמדה שהיו מקובלות בבלז'ץ. עצות והוראות נוספות קיבל כשעת ביקורו של וירת בסוביבור.¹⁸

עדה ליכטמן, ניצולה מסוביבור, מספרת על "קבלת-הפנים" במחנה:

שמענו מלה מלה כיצד האובר-שארפירר מיכל (Michel), בעומדו על שולחן קטן, הרגיע את האנשים עד כדי שכנוע: הוא הבטיח להם שאחרי הרחצה יחזרו

18 ראה סרני, עמ' 110, 113 (מהדורה גרמנית עמ' 115, 117 ואילך).

להם כל חפציהם ואמר שהגיע הזמן שהיהודים ייפכו ליסודות יצרניים בחברה. בינתיים ישלחו את כולם לאוקראינה, ושם יוכלו לחיות ולעבוד. הנאום עורר אמון והתלהבות אצל האנשים. הם מחאו כף בצורה ספונטאנית ופה ושם גם פרצו בריקודים ושיירה.¹⁹

לזקנים, לחולים ולנכים שאינם מסוגלים ללכת נאמר שיוכנסו למרפאה ושם יקבלו טיפול רפואי. לאמיתו של דבר העלו אותם על עגלות שנסחבו בידי אנשים או בעזרת סוסים הישר למחנה 2 אל הבורות הפתוחים וירו בהם למות.²⁰

בשבועות הראשונים הוכרחו האנשים להתפשט בכיכר הפתוחה במחנה 2. אחר כך הקימו צריף למטרה זו.²¹ היו שלטים שהצביעו לעבר "קופה" ו"בית-מרחץ". ב"קופה" נאלצו היהודים למסור את כספם ואת חפצי-הערך שלהם. היא הותקנה בבית-היערנים לשעבר; החדר נמצא בקטע שהאנשים העירומום חייבים היו לעבור בו בדרכם ל"צינור" ולתא הגזים. מבעד לחלון שבאותו חדר היו מוסרים הקרבנות את כספם ואת דברי-הערך שלהם. הזהירו אותם שכל מי שינסה להסתיר משהו יירה. כשהיה די זמן ניתנו ליהודים קבלות תמורת הדברים שמסרו, כדי לנסוך בהם ביטחון שיקבלו הכל בחזרה.²²

כשהיו מגיעים משלוחים בשעות הערב או בלילה היו פורקים אותם ושומרים עליהם עד הבוקר במחנה 2, ואז היו מובילים את האנשים לפשוט את בגדיהם ולתאי הגזים.²³ בדרך כלל לא נעשו פעולות השמדה בלילות. לעתים קרובות היה כל התהליך, מן הפריקה ועד הכניסה לתאי הגזים, מלווה מכות ומעשי אכזריות מצד הגרמנים והאוקראינים. היה שם כלב בשם בארי שאולף בידי אנשי ה-ס.ס. לנשוך יהודים, בפרט בהיותם עירומים, כאשר נצטוו לעשות כן. המכות, הנשיכות של בארי, היריות והצעקות של השומרים גרמו ליהודים שיעברו את "הצינור" בריצה ושיידחקו בעצמם ל"מקלחות" — בתקווה להיחלץ מן הגיהנום שסביבם. מפעם לפעם היו מוציאים ממשלוחים מספר מוגבל של בעלי-מקצוע, וכיניהם נגרים, חייטים, סנדלרים, וכן כמה עשרות גברים ונשים צעירים וחזקים. על אלה הוטל לעשות את כל העבודות הגופניות.

19 ארכיון יד ושם 0-3/1921, עמ' 18.

20 StA Dortmund AZ: 45 Js 27/61 (AZ. ZSL: 208 AR-R 251/59, vol. 7, pp. 1282, 1308, 1433)

21 ראה חרשים מחנה סוביבור המוכא בנספח.

22 פסק-דין של LG Hagen AZ של 11 Ks 1/64, p. 243: (ZSL: misc. file 209)

23 ארכיון יד ושם M-2/236, עמ' 2.

מכונת הרצח בסוביבור פעלה ללא תקלות וללא הפסקות במשך חודשים. אולם לסוביבור היו מגיעים פחות משלוחים מאשר לבלז'ץ ועל-פי רוב היו גם פחות מגורשים בתוך כל רכבת. בדרך כלל הגיעה רכבת אחת ליום; אבל היו גם ימים ללא משלוחים. מבחינת הכמות לא חרגו המשלוחים אלא לעתים נדירות מ-20 קרונות-משא ובהם 2,000 עד 2,500 איש.

שטאנגל היה הדמות המרכזית. הוא השגיח על הכל. באישיותו ובניסיונו רב-השנים כקצין משטרה במבצע "המתת-חסד" התאים במיוחד לתפקיד מפקד המחנה.

השלב הראשון בהפעלת סוביבור נמשך ממאי עד סוף יולי 1942. בפרק זמן זה הובאו לשם יהודים מגיטאות מחוז לובלין, וביניהם יהודים מצ'כיה ומאוסטריה שגורשו תחילה לגיטאות אלה בפולין. בסך הכל הובלו לסוביבור ממחוז לובלין 61,330 יהודים. מלבד זאת הגיעו משלוחים של 10,000 יהודים מאוסטריה, של 6,000 מבוהמיה ומוראביה וכן חלק מ-24,378 היהודים הסלובאקיים שנרצחו באותו מחנה עד סוף 1942. גל ההשמדה הראשון בסוביבור נמשך שלושה חודשים ובו נספו לפחות 77,000 יהודים, להוציא המגורשים מסלובאקיה.

בסוף יולי 1942 הופסקו המשלוחים הגדולים לסוביבור בגלל עבודות התיקונים שנעשו בקטע מסילת-הברזל שבין לובלין לחלם. בתחילת אוגוסט עוד הגיעו משלוחים אחדים מגיטאות שבסביבת המחנה; הם עשו את דרכם בקטע המזרחי שהוכשר בינתיים לתנועה.

טרבלינקה — מיום 23 ביולי עד 28 באוגוסט 1942

בהגיע הרכבות היו נוהגים כאן בדיוק כמו בסוביבור: מתחנת-הרכבת טרבלינקה עד למחנה ההשמדה ששכן במרחק 4 ק"מ הסיעו את הרכבת שני עובדי רכבת גרמנים שסווגו כמהימנים.

הפולני פרנצישיק זאבצקי (Franciszek Zabacki) מתאר את רכבת המגורשים הראשונה מגיטו וארשה:

בתחנת-הרכבת עמד הכן קטר קטן כדי להעביר למחנה את הקבוצה הראשונה של קרונות-משא. הכל היה מתוכנן ומוכן מראש. ברכבת היו 60 קרונות סגורים מלאים וגדושים אנשים: צעירים וזקנים, גברים ונשים, ילדים ותינוקות. דלתות הקרונות היו נעולות מבחוץ ופתחי-האוויר היו חסומים בתיל דוקרני. משני צדי הרכבת ועל הגג עמדו או שכבו כתריסר חיילי ה-ס.ס. עם מקלעים דרוכים. היה חם, ורוב האנשים שבקרונות-המשא היו סחוטים עד מוות ... כאשר התקרבה הרכבת נדמה היה כאילו נכנסה רוח רעה באנשי ה-ס.ס. שחיכו שם.

הם שלפו את האקדחים, חזרו ותקעו אותם בנרתיק ושוב תפסו אותם בכוח, כאילו הם באים לירות ולהרוג. הם התקרבו לקרונות־המשא וניסו להשקיט את הצעקות ואת הבכיות; אולם מיד התחילו לצרוח על היהודים ולקלל אותם תוך שהם מזרזים את עובדי הרכבת וצועקים: "מהר, מהר יותר!" אחר כך חזרו למחנה, כדי להכניס את המגורשים.²⁴

כשהתקרבה הרכבת למחנה־ההשמדה השמיע הקטר שריקה ארוכה, אות לאוקראינים שיתפסו עמדות באזור הקליטה ועל גגות הבניינים. קבוצה של אנשי ה־ס.ס. ואוקראינים התמקמה על הרציף. לאחר שנכנסה הרכבת במסילה הצדדית לתוך המחנה נסגרו השערים אחריה. המגורשים הוצאו מקרונות־המשא והובלו דרך השער לכיכר מגודרת בתוך המחנה. בשער הפרידו ביניהם: גברים ימינה, נשים וילדים שמאלה. שלט גדול הודיע בפולנית ובגרמנית:

"שימו לב, יהודי וארשה!

אתם נמצאים כאן במחנה מעבר, מכאן ייצא המשלוח למחנה העבודה. כדי למנוע מגיפות יש למסור לחיטוי דברי־לבוש וחפצים. זהב, כסף, מטבע חוץ ותכשיטים יש למסור לקופה, תמורת קבלה. כל אלה יוחזרו אחר כך עם הצגת הקבלה. לשם ניקיון הגוף חייבים כל הבאים להתרחץ לפני צאת המשלוח.²⁵

גם כאן היה תהליך ההתפשטות וההובלה לתאי הגזים זהה כמעט לזה שתואר במחנה סוביבור.

בשלב ראשון זה, מראשית עד אמצע אוגוסט, הגיעו מדי יום לטרבלינקה 5,000 עד 7,000 יהודים. אחר כך גבר קצב המשלוחים והיו ימים שהגיעו 10,000 עד 12,000 מגורשים, ועוד אלפים שמתו בדרך ואחרים שהגיעו באפיסת כוחות גמורה. אברהם גולדפארב, שהגיע ב־25 באוגוסט, מתאר את המעמד:

כשהגענו לטרבלינקה והגרמנים פתחו את קרונות־המשא נתגלתה תמונה מחרידה. הקרונות היו מלאים גוויות. הגופות היו אכולות בחלקן מן הכלור. אלה שנשארו בחיים כמעט נחנקו מן הסירחון בקרונות. הגרמנים ציוו על כולם לרדת; אלה שעוד יכלו לעשות זאת היו חצי מתים. אנשי ה־ס.ס. והאוקראינים שחיכו לנו היכו אותנו ויררו עלינו ...

24 Franciszek Zabeci, *Wspomnienia dawne i nowe*, Warszawa, 1977, pp. 39f. רא

25 פסק־דין של LG Düsseldorf AZ 8 I Ks 2/64, עמ' 81.

בדרך לתאי הגזים עמדו משני צדי הגדר גרמנים עם כלבים. הכלבים אולפו כדי שיתנפלו על אנשים; הם היו נושכים את הגברים באברי המין ואת הנשים בחזה וקורעים נתחים שלמים. הגרמנים היו מצליפים באנשים בפרגולים ובמוטות־ברזל כדי לזרו אותם שימהרו להידחק לתוך ה"מקלחות". צעקות הנשים נשמעו הרחק משם גם בחלקים אחרים של המחנה. הגרמנים האיצו בקרבנות הרצים בצעקות כמו: "מהר, מהר, המים מתקררים, גם אחרים צריכים להיכנס למקלחת!" כדי להתחמק מן המכות היו האומללים רצים לתאי הגזים בשארית כוחותיהם בעוד החזקים דוחפים את החלשים לצדדים. בכניסה לתאי הגזים עמדו שני האוקראינים, איוואן דמאניוק וניקולאי, אחד עם מוט־ברזל ביד, השני עם חרב. גם הם דחפו את האנשים במכות. ברגע שנתמלאו התאים סגרו האוקראינים את הדלתות והפעילו את המכונה. כעבור 20–25 דקות היה אחד מאנשי ה־ס.ס. או אוקראיני מציץ דרך חלון בדלת. כאשר הם קבעו שכולם נחנקו היה על האסירים היהודים לפתוח את הדלתות ולהוציא את הגויות; מאחר שהתאים היו מלאים וגדושים והקרבנות היו נאחזים זה בזה עמדו הכל זקופים והיו כגוש בשר אחד.²⁶

היו תקלות והפסקות בפעולת תאי הגזים. בשלב ההתחלה לא ידע הצוות כמה זמן דרוש עד להחנקה גמורה. קרה שהקדימו לפתוח את הדלתות והקרבנות עוד היו בחיים, כך שהיו נאלצים לחזור ולסגור את הדלתות. המנועים שהפיקו את הגז היו מתקלקלים לפעמים. כאשר קרו תקלות כאלה בעוד האנשים נמצאים בתאי הגזים היו משאירים אותם עומדים שם עד שתוקנו המכונות. בגל ההשמדה הראשון בטרבלינקה שנמשך חמישה שבועות, מ־23 ביולי עד 28 באוגוסט, ניספו בסך הכל 268,000 יהודים.

במחנה לא ניתן היה להמית מספר אנשים גדול כזה בתאי הגזים הפגומים שבו. אלה שלא ניתן היה לדחוס לתוכם נורו במחנה הקליטה. דרושים היו אסירים רבים ובורות נוספים כדי לקבור את כל הנרצחים בנוסף לאלפים שמתו במשלוחים. בחפירת הבורות הנוספים נעזרו במחפר ממכרה הזיפזף הסמוך למחנה העונשין טרבלינקה.

אולם בזאת לא נפתרה הבעיה, ובסוף אוגוסט עדיין שררה אנדרלמוסיה בטרבלינקה. הידיעות על הנעשה במחנה הגיעו למפקדה הראשית. גלובצניק ווירת הגיעו למקום, התרשמו מן המצב והדיחו את אָבֶרְל (Eberl) מן הפיקוד על המחנה. במקומו נתמנה למפקד מחנה טרבלינקה שטאנגל מסוכיבור, שנשאר ללא תעסוקה בגלל העבודות במסילה הצרדית.

הקמת תאי הגזים הגדולים

תקופת ההשמדה הראשונה נמשכה בבלז'ץ ובסוביבור כשלושה חודשים, כטרבלינקה חמישה שבועות. כתום שלב פתיחה זה של "מבצע ריינהארד" החליטו האנשים שעמדו בראשו להכניס "תיקונים" במחנות כדי להגביר את כושר הפעולה שלהם. היה צורך בהכרעות לאור הצו שהוציא הימלר ביום 19 ביולי 1942 שכל יהודי הגנראל-גוברנמאן, פרט לחריגים מעטים, חייבים להיעלם עד סוף השנה.

עיקר הבעיה היה זירוז תהליך ההשמדה, כלומר הגדלת יכולת התפוסה של תאי הגזים.

בלז'ץ הייתה המחנה הראשון שבו הותקנו תאי הגזים הגדולים. בניין העץ הישן על שלושת תאי הגזים שבו נהרס ובמקומו הוקם מבנה גדול וחזק באורך 24 מ' וברוחב 10 מ'. היו בו שישה תאי גזים. על גודלם נמסרו נתונים שונים — הם נעים בין 4×4 מ' ובין 8×4 מ'. בניית תאי הגזים הושלמה באמצע יולי.²⁷

רודולף רֶדֶר (Rudolf Reder) הוא האסיר היחיד שיצא חי ממחנה ההשמדה בבלז'ץ. הוא מתאר את תאי הגזים החדשים:

היה זה בניין נמוך, ארוך ורחב. הוא היה עשוי בטון אפור, הגג היה עשוי נייר-טול ועליו הייתה פרושה רשת מכוסה בענפי-עץ. לתוך הבניין הוכילו שלוש מדרגות ללא משענת. רוחבן היה 1 מ' בערך. לפני הבניין עמד עציץ גדול עם פרחים צבעוניים בליווי שלט בכתב כרור: "חדרי רחצה ושיאון". המדרגות הוליכו לפרוזדור חשוך וריק, וארוך מאוד וצר; רוחבו לא עלה על 1.50 מ'. מימינו ומשמאלו היו הדלתות לתאי הגזים. היו אלה דלתות עץ, ברוחב 1 מ'... הפרוזדור והתאים היו נמוכים מחדרים רגילים, גובהם לא עלה על 2 מ'. בקיר ממול הייתה בכל תא דלת שאפשר היה להסיר אותה, דרכה היו גופות הנחנקים מושלכות החוצה. מחוץ לבניין היה צריף בגודל 2×2 מ' שבו הציבו את מכונת הגז. התאים היו מוגבהים מעל פני הקרקע כדי 1.50 מ'...²⁸

תאי הגזים החדשים האלה יכלו להכיל בבת אחת 1,500 אנשים, הווי אומר משלוח של כ-15 קרונות-משא.²⁹

בתחילת אוגוסט 1942 נתמנה כריסטיאן וירת למפקח על כל שלושת מחנות ההשמדה, לאחר שהשלים את מלאכת התיקונים בתאי הגזים של בלז'ץ. במקומו נתמנה שם האופט-שטורמפירר גוטליב הרינג. מעתה שכנה מפקדתו של וירת בלובלין.

StA Munich I, AZ: 22 Js 68/61, pp. 2602, 2613 27
 Rudolf Reder, *Bežec*, Kraków, 1946, p. 42f. ראה 28
 פסק־דין של I LG Munich 110 Ks 3/64, p. 10: AZ, 29

על הצורך הדחוף בהגדלת התפוסה עמדו בטרבלינקה, כי שם גרמו תאי הגזים הקטנים כבר בחודשי הפעלם הראשונים תקלות חוזרות ונשנות במהלך ההשמדה. על כן ציווה המפקד החדש שטאנגל להקים בניין חדש לצד הישן. בינתיים הוסיפו להשתמש בתאי הגזים הישנים. במסגרת הארגון מחדש הוא שם קץ גם לאיי־הסדרים ששררו עד אז בקליטת המגורשים ונקט אמצעי הטעיה מרגיעים.

בתוקף תפקידו כמפקח על מחנות־ההשמדה שיגר וירת לטרבלינקה את אונטר־שארפירר ארווין לאמברט ואת שארפירר לורנץ האקנהולט, שהיה ממונה על תאי הגזים בבִּלְזֵץ, כדי שיסייעו בהתקנת תאי הגזים החדשים. הבניין החדש הכיל 10 תאי גזים. במקום שלושת התאים הישנים, שתפסו יחד 48 מ"ר, השתרע עתה הבניין על 320 מ"ר. גם בטרבלינקה היו תאי הגזים נמוכים. גובה התקרה היה 2 מ', כלומר הם היו נמוכים מן הישנים ב־60 ס"מ. התקרה הנמוכה הקטינה את נפח החדר וצמצמה את כמות הגז שנדרשה לרציחת הקרבנות. כך קוצר גם הזמן הדרוש לחניקה. הבניין החדש היה מלבני.

בכניסה לפרוודור הייתה תלויה פרוכת של ארון בית־הכנסת, ועליה הכתובת בעברית: "זה השער צדיקים יבואו בו". מעל דלת הכניסה התנוסס מגן דוד. לדלת זאת הוליכו חמש מדרגות שהיו מקושטות משני הצדדים בעציצים. הבניין החדש על הכניסה האידיאלית, הצמחים והפרוכת שבו נמצא בקצה "הצינור". הקרבנות שנרדפו כחיות במעבר "הצינור" היו עולים על המדרגות תוך־כדי ריצה. המכונה לייצור הגז ניצבה בקצה הבניין, סמוך לתאי הגזים הישנים.

כדי לזרו את הבנייה הביאו קבוצת בנאים יהודים מווארשה. הוציאו אותם ממשלוח שהיה מיועד לתחילת ספטמבר 1942. בסך הכל הועסקו בהקמת תאי הגזים 40 אסירים יהודים. יענק'ל ויירניק (Jankiel Wiernik) מתאר את הרגשתם:

הקמת הבניין החדש נמשכה חמישה שבועות. זה נראה לנו כנצח. העבודה התנהלה מזריחת השמש ועד שקיעה. תחת צליפת פרגולים ומכות של קתות רובים. וזרוניקוב, אחד השומרים, היכה אותנו והתייחס אלינו באכזריות. כל יום היו נרצחים עובדים אחדים. העייפות הגופנית שלנו עלתה על כל המשוער, אבל נפשית סבלנו אפילו יותר מזה. כל יום היו מגיעים משלוחים חדשים; המגורשים נצטוו לפשוט את בגדיהם ואחר כך היו מוכילים אותם לשלושת תאי הגזים הישנים. הם היו עוברים ליד אתר הבנייה ורבים מאתנו גילו בין הקרבנות את ילדיהם, את נשותיהם או קרובים. אם מישהו היה רץ אל משפחתו במר לבו היו יודים בו למוות בו במקום. כך בנינו את תאי הגזים לנו ולאחינו!³⁰

תאי הגזים החדשים יכלו לקלוט בכת אחת 4,000 איש, הישנים 600 בלבד. המחנה האחרון, שהותקנו בו תאי גזים חדשים וגדולים יותר היה סוביבור. זה קרה בספטמבר 1942 בפיקוחם של אונטר־שארפירר ארווין לאמברט, שהקים את תאי הגזים החדשים בטרבלינקה, ושל שארפירר לורנץ האקנהולט, האיש שהיה אחראי לתאי הגזים בכלז'ץ. שניהם נשלחו לסוביבור על־ידי כריסטיאן וירת.

בבניין החדש היו שישה תאי גזים, שלושה מכל צד, ומיקומם היה דומה לזה שבכלז'ץ ובטרבלינקה — באמצע נמשך פרוזדור שממנו הסתעפו הכניסות לתאי הגזים. החדרים לא היו כאן גדולים יותר מן הישנים, כלומר 4x4 מ', אולם תפוקתם הקטלנית עלתה לכדי 1,200 עד 1,300 איש. חידוש טכני חשוב בסוביבור היה רכבת־מכרות שהובילה מן הרציף אל בורות הענק שבמחנה 3. היא הייתה אמורה להתליף את המריצות שנדחפו בידי אסירים או נגררו בעזרת סוסים, אשר שימשו להעברת החללים, החולים והנכים מן הרכבת לבורות. לדברי אובר־שארפירר הוברט גומרסקי (Hubert Gomerski), שהיה ממונה על מחנה 2, היה אורך המסילה הצרה 300 עד 400 מ'. עליה הופעלו 5 עד 6 קרוניות וקטר דיזל קטן.³¹

ניסיונות לטשטוש העקבות

מאות אלפי הגויות של האנשים שנרצחו במחנות המוות באביב ובקיץ 1942 היו מוטלות בקברי־המונים ענקיים. בסתיו 1942 החליטו מפקדי מחנות סוביבור ובלז'ץ לשרוף את הגויות; בטרבלינקה התחילו בזה מאוחר יותר, ב־1943. אולם הרעיון לטשטש את עקבות הפשעים עלה עוד קודם לכן. כבר באביב 1942 החליט הימלר שיש להוציא מקברי הענק את גויות היהודים ושבו־י־המלחמה הרוסים שנרצחו בשטחי הכיבוש שבכרית־המועצות, כדי לא להשאיר עקבות כלשהם. כך צריך היה לעשות גם עם קרבנות מחנות ההשמדה, אלה שכבר נרצחו ואלה העתידים להירצח.

ביוני 1942 קיבל שטאנדארטנפירר בלובל (Blöbel) מגרופנפירר מילר (Müller), ראש הגסטאפו, את התפקיד למחות כל זכר להוצאות להורג ההמוניות שערכו "עוצבות המבצע" (איינזאצגרופן) במזרח. המשימה הייתה "סודית ביותר" ולבלובל נאמר שלא לנהל בעניין זה שום התכתבות. למבצע ניתן שם־צופן "זונדראקציון 1005".

StA Dortmund AZ: 45 Js 27/61 (AZ.ZSL: 208 AR-Z 251/59, vol. 7, p. 1308) 31

לאחר שקיבל את המינוי עשה בלובל בסיוע אנשי מטהו, שהיה מורכב משלושה-ארבעה אנשים, ניסיונות של שריפת הגווינות. מקום הניסיונות האלה היה חלמנו (Chełmno, השם הגרמני — Kulmhof). הבורות נפתחו והגופות נשרפו בעזרת פצצות-תבערה. אולם הדבר גרם דליקות גדולות ביערות הסמוכים. אחר כך עברו לשריפת הגווינות בעצים על-גבי מדורות. שיטה זאת הופעלה בכל המחנות של "מבצע ריינהארד". גווינות החנוקים בתאי הגזים הועברו הישר למדורות. באותה עת נפתחו הקברות ההמוניים הקיימים וגם הטמונים שם נשרפו. התחילו בכך בסוביבור. בבלז'ין התחילה שריפת הגופות בנובמבר 1942, לקראת הסוף של רצח ההמונים. מעיד שארפירר היינריך גליי (Heinrich Gley):

ואז התחילה הוצאת הגווינות מן הקברים ושריפתן; זה נמשך אולי מנובמבר 1942 עד מארס 1943. האש בערה יומם ולילה ברציפות. קודם במדורה אחת ואחר כך בשתי מדורות. מדורה אחת הספיקה כדי שריפת כ-2,000 גופות תוך 24 שעות. כארבעה שבועות לאחר שהוחל במבצע של השריפות הותקנה המדורה השנייה. יוצא אפוא, שבמדורה אחת נשרפו תוך 5 חודשים בערך 300,000 גופות, ובשנייה 240,000 גופות תוך 4 חודשים בערך. מדובר כאן, כמובן, באומדנים ממוצעים. נכון יהיה לומר שהמספר הכללי של הגופות הסתכם ב-500,000.

שריפת הגווינות שהוצאו מקברן הייתה תהליך כל כך מזעזע מבחינה אנושית, אסתטית ומבחינת הריח שדמיונו של האדם, המורגל היום לחיי אזרח שקטים, פשוט אינו עשיר דיו כדי לתפוס את הזוועה שבדבר.³²

בטרבלינקה הוחל בשריפת הגווינות באביב 1943 על-פי הוראה אישית מהימלר לאחר ביקורו במחנה. את שטח הבורות שהתפנה יישרו וזרעו בו תורמוסים!

אוכר-שארפירר היינריך מאתס (Heinrich Matthes), שהיה ממונה על אזור ההשמדה בטרבלינה, מעיד:

באותו זמן הגיע אחד בשם פלוס (Floss), אוכר-או האופט-שארפירר, שבא בוודאי, כך שיערתי, ממחנה-השמדה אחר. הוא היה אמור להקים את המתקן לשריפת הגופות. לשם כך הניחו פסי-רכבת על בסיסי בטון. על-גבי פסים אלה נעזרו הגופות. תחת לפסים פיזרו שיחים וענפים ושפכו עליהם בנוזין. בדרך זאת נשרפו לא רק הגופות החדשות אלא גם אלה שהוצאו מן הבורות.³³

32 ראה הערה 6 לעיל (vol. IX, p. 1697)

33 StA Düsseldorf, AZ: 8 Js 10904/59 (AZ. ZSL: 208 AR-Z 230/59, vol. 10, pp. 2056, 2057)

שריפת הגופות התנהלה יומם ולילה, בלי הפסקה. כאשר כתבה האש היו נשארים על המתקן שלדים שלמים או עצמות בודדות. למטה, מתחת לפסי הברזל, הצטברו הררי אפר. פלוגת אסירים אחרת, הקרואה "יחידת האפר", הייתה חייבת לאסוף אותם ולפזר את שארית העצמות על-פני פחים דקים. ביתדות-עץ עגולות היו כותשים את העצמות ומפוררים אותן ואחר כך היו מנפים אותן בנפת-מחבת בעלת עיניות קטנות; מה שנשאר לאחר הניפוי עבר כתישה נוספת. עצמות שלא נשרפו וקשה היה לפוררן היו נזרקות לאש בשנית. מפקדי המחנות היו צריכים להתמודד עם הבעיה כיצד לסלק את הרי האפר וחלקי העצמות. ניסיונות לערבב את האפר בעפר וחול, כדי להסתיר אותו, עלו בתוהו. לבסוף החליטו לשפוך את האפר ואת חלקי העצמות לתוך הבורות שהתרוקנו ולכסות אותם בשכבה דקה של חול ואשפה. את הבורות מילאו בשכבות אפר וחול לסירוגין, ועליהן הונחה שכבה עליונה של אדמה כעובי של 2 מ'.

חיסול המחנות

בצו שלו מיום 19 ביולי 1942 קבע הימלר שהגירושים מן הגנראל-גוברנמאן צריכים להסתיים עד 31 בדצמבר 1942. מספר מוגבל של יהודים היה אמור להישאר לעבודה במחנות-ריכוז או איסוף (Sammellager). קריגר, מפקד המשטרה וה-ס.ס. בגנראל-גוברנמאן, פירסם ב-10 בנובמבר 1942 הוראה ובה פירוט המקומות שבהם יישארו היהודים המועסקים ובני משפחותיהם בגיטאות ובמחנות. האוכלוסייה היהודית בגנראל-גוברנמאן כבר הושמדה למעשה ברובה המכריע עד סוף 1942. לא היה עוד צורך אפוא בהמשך פעולתם של שלושת מחנות-המוות בלז'ץ, סוביבור וטרבלינקה. באותו זמן הגביר מחנה אושוויץ-בירקנאו את יכולת ההשמדה שלו וקלט משלוחים של יהודים מארצות שונות באירופה הכבושה.

בלז'ץ הייתה המחנה הראשון שבו הופסקה ההשמדה בתחילת דצמבר 1942. עד מארס עדיין הייתה פעילות במחנה — עסקו בפתיחת הקברים ההמוניים ובשריפת הגוויות. באותו זמן גם נהרסו תאי הגזים ושאר הבניינים. האסירים היהודים הועברו מבלז'ץ לסוביבור ונרצחו שם.

לאחר ביקורו של הימלר במפקדת "מבצע ריינהארד" ובמחנות-המוות בסוף פברואר — תחילת מארס 1943 הוחל בפירוקו של מחנה טרבלינקה. קודם לכן עוד צריך היה להוציא את גוויותיהם של יותר מ-800,000 הנרצחים ולהעלותן באש, וכן לסיים עבודות אחרות הקשורות בטשטוש העקבות. במארס ובאפריל 1943 עוד הגיעו לשם משלוחים אחדים מגיטו וארשה

שחרב, מיוגוסלאביה ומיוון, אך לא היה בהם כדי לעכב את תהליך חיסול המחנה.

מרד האסירים היהודים בטרבלינקה ב־2 באוגוסט 1943 התרחש בשלב הסיום לקיומו של המחנה והחיש את חיסולו. בימים 18 ו־19 באוגוסט הגיעו לטרבלינקה שני המשלוחים האחרונים מגיטו ביאליסטוק ובהם 8,000 קרבנות.

ב־5 ביולי 1943, ממש לפני הפסקת המשלוחים של יהודי הולאנד, ציווה הימלר להפוך את מחנה ההשמדה סוכיבור למחנה ריכוז שימש לאחסון של נשק שלל ולשיפוצו. הקמת מאגרי התחמושת התחילה בעוד ההשמדה נמשכת בקנה־מידה קטן יותר והמחנה קלט בספטמבר 1943 אפילו משלוחים מן המזרח. אולם עוד לפני שהסתיים השינוי באופיו של המחנה פרץ מרד האסירים היהודים ב־14 באוקטובר 1943 ושם קץ למחנה סוכיבור.

בסוף אוגוסט 1943 נתמנה גלובוצניק למפקד ה־ס.ס. והמשטרה הבכיר באיסטריה (Istria), נפת טרייסט. יחד עמו הועברו לשם וירת, שטאנגל וחלק גדול של הצוות הגרמני שפעל במחנות ההשמדה.

עם סילוקו של גלובוצניק הסתיים "מבצע ריינהארד", גלובוצניק מאשר זאת במכתב שכתב להימלר מטרייסט ביום 4 בנובמבר 1943: "ביום 10.10.43 סיימתי את מבצע ריינהארד שניהלתי בגנרל־גוברנמאן ופירקתי את כל המחנות"³⁴.

במחנות ההשמדה עוד נשארו כמה מאנשי ה־ס.ס., אוקראינים ובטרבלינקה אפילו קבוצת אסירים יהודים, כדי להרוס את הצריפים, הגדרות ומתקנים אחרים במחנות. לאחר שנסתיימה העבודה הזאת נורו למוות ב־17 בנובמבר 1943 אנשי הקבוצה האחרונה של אסירים יהודים בטרבלינקה.

על שטחם של מחנות ההשמדה לשעבר הועלו מחרשות, נשתלו עצים והוקמו משקים חקלאיים שלווים למראה. במקום התיישבו כמה אוקראינים מסגל המחנות. אסור היה שיישאר זכר כלשהו שיעיד על הפשעים שנעשו בבלוז'ץ, בסוכיבור ובטרבלינקה, שבהם נספו על־פי אומדנים זהירים מיליון וחצי בני־אדם. רישומים בכתב הושמדו ככל האפשר כבר בסוף 1943.³⁵ אולם בחקירות ובמשפטים שניהלו זרועות החוק כרפובליקה הפדראלית של גרמניה אחרי המלחמה נגד אנשי צוות גרמנים במחנות השמדה אלה העידו כל האנשים שנחקרו, בלי יוצא מן הכלל, בין ששירתו באחד המחנות או בסביבתם הקרובה תקופה ארוכה או קצרה, על קיומם של תאי הגזים שהותקנו

34 מסמך נירנברג PS-4042

35 ראה הערה 3 לעיל.

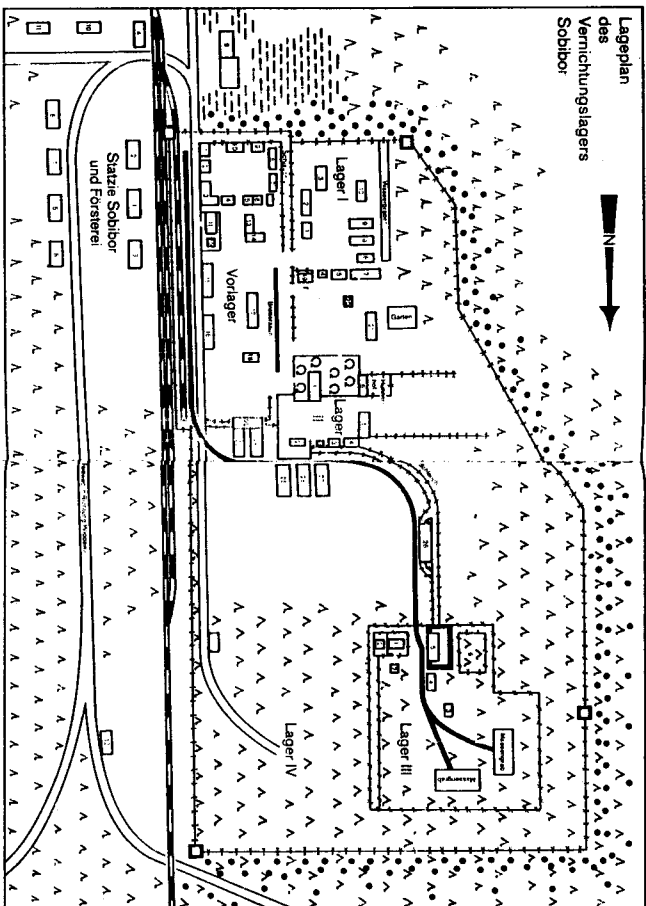
שם ועל השימוש שעשו בהם להמתת אנשים. אמנם במקרים בודדים לא הודו הנאשמים בהשתתפות ישירה ברצח ההמונים במעשי אכזריות מיוחדים, אבל את הרצח של יהודים וצוענים כתאי הגזים הם לא הכחישו. במקרים רבים שיוחסו להם הם מסרו, כל אחד בנפרד, פרטים מלאים על מה שהתרחש במחנות הרצח האלה.

לפי הפרסומים הפולניים הרשמיים המתבססים על נתונים של ועדות החקירה הממלכתיות לחקר פשעי מלחמה נאציים ולפי משפטיהם של פושעי המלחמה הנאציים, נרצחו בטרבלינקה ³⁶ 850,000 בבלוז'ן — 600,000, ובסוביבור — 250,000 איש.³⁷

36 יצחק ארד, טרבלינקה — האכזר והמרד, תש"ל, נספח ב', עמ' 261–265.

37 Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, *Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa, 1979, p. 94 (Belzec), p. 462 (Sobibor)

תושים מתגורר טויכבור

- אזור בעצת
- מגורל שטורה
- קער צעיי-ליטט א. א.
- מסילת הונקט
- שדחת טויקים
- גור חיל
- מסילת הקורווחת